PERIOADA CONDIȚIONALĂ A LIMBII GRECEȘTI CA UNITATE A PROTAZEI ȘI A APODOZEI

DE

ANA FELICIA ȘTEF

1. CORELAȚIA DINTRE CONDIȚIONALĂ ȘI REGENTA SA LA DIVERȘI GRAMATICI

În toate tratatele de gramatică a limbii elene, de la cele mai vechi pînă la cele mai recente, propoziția circumstanțială condițională este tratată în mod consecvent în corelație cu regenta sa. La prima vedere, s-ar părea că acesta este procedeul obișnuit în cazul tuturor subordonatelor. În realitate, celelalte propoziții dependente sînt examinate *nu împreună* și *nu pe același plan* cu regenta lor, ci *în funcție* de ea. Dimpotrivă, condiționala este unica propoziție secundară care s-a sudat atît de strîns cu regenta, încît, chiar în calitatea sa de dependentă, influențează propria sa regentă și-i determină o anumită structură; împreună, ele creează o singură unitate gramaticală, așa-numita *perioadă condițională*, care exprimă o singură unitate logică : *ipoteza*.

a) Studiindu-le permanent împreună, toți specialiștii recunosc implicit această unitate. Pentru mulți însă ea nu constituie o preocupare deosebită. Cele două propoziții corelate se prezintă fără prevenirea cititorului asupra situației gramaticale speciale în fața căreia se află. În felul acesta, nemărturisit, lucrurile sînt înfățișate fără distincția cuvenită și fără semnalarea unor elemente de bază a căror cunoaștere preliminară este absolut necesară pentru înțelegerea corectă a acestei unități sintactice. Iată de pildă, B. Delbrück, atît în *Syntaktische Forschungen* [1], p. 70—74, cît și în *Vergleichende Syntax* [2], p. 329—330, nu discută problema corelației dintre condițională și condiționată. La fel, se începe direct cu clasificarea condiționalelor în tratatele de gramatică a limbii elene elaborate de K. Brugmann[3], p. 278, 3 ; 560 ; 594, Z. M. Stahl [4], p. 376—444,

[1] I, Halle, 1871.

[2] *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, Strassburg, 1893—1900, III.

[3] *Griechische Grammatik*, München, 1900.

[4] *Kritisch-historische Syntax des griechischen Verbums der klassischen Zeit*, Heidelberg, 1907.

A. Meillet — J. Vendryes [5], p. 372—378, E. Kieckers [6], p. 51—57, E. Schwyzer [7], II, p. 682 şi urm. — ca să pomenim numai cîteva din cele mai cunoscute şi mai valoroase opere din acest domeniu.

b) Condiţionala şi regenta sa sînt la origine două propoziţii independente. Cu toate acestea, încă în faza de independenţă a lor, deci încă în perioada indo-europeană, ele formau o unitate sintactică şi semantică. Semnul formal al coeziunii acestora îl crea, pe de o parte, topica — propoziţia care exprimă condiţia preceda de regulă propoziţia care redă consecinţa îndeplinirii condiţiei —, pe de altă parte, pauza care se interpunea în mod obişnuit între cele două propoziţii.

În cadrul acestei corelaţii, unii învăţaţi atrag atenţia în mod special asupra independenţei originare a celor două propoziţii, menţinută de-a lungul epocilor. Astfel J. Viteau, în tratatul de gramatică elenă a limbii *Noului Testament* [8], insistă (§ 182 d) asupra independenţei celor doi membri ai unităţii sintactice în discuţie; el susţine că autonomia acestora se vădeşte în folosirea timpului şi a modului, care nu depind decît de natura ideii, ceea ce explică amestecul formelor celor două propoziţii ale perioadei condiţionale. În special propoziţia principală — adaugă J. Viteau (§ 182 c) — poate lua toate formele propoziţiei independente care exprimă o judecată sau o dorinţă. În acelaşi sens G. Curtius [9], p. 534, remarcă independenţa apodozei faţă de protază; ea poate îmbrăca toate formele propoziţiilor independente ale enunţării sau ale comandării. Autonomia originară a celor două propoziţii ale perioadei condiţionale se menţine şi după dezvoltarea subordonării, susţine, în aceeaşi ordine de idei, J. Humbert, *Syntaxe grecque* [10] (p. 355). Iată, deci, numai cîteva din părerile care s-au oprit în special asupra independenţei şi, în consecinţă, asupra aspectului structural variat al celor două propoziţii ale perioadei condiţionale.

c) Dimpotrivă, alţii — sau uneori şi cei menţionaţi anterior — insistă în special asupra coeziunii celor două propoziţii. Astfel G. Curtius, (*op. cit.*, p. 355), în afara părerii sale, expusă mai sus, mai atrage atenţia asupra concordanţei ce există totodată între enunţarea condiţiei şi felul în care este indicată realizarea ei. H. Vandaele, în lucrarea sa asupra optativului grec [11], constată că propoziţiile supozitive, antecedenta şi consecventa, apar la acelaşi mod şi timp, explicînd această identitate de structură prin aceea că ambele enunţă un fapt considerat posibil. Motivarea pe care o dă în continuare, ,,una depinde de alta numai pentru că ele se prezintă împreună minţii noastre pentru a forma un sens complet'' (p. XVI), este insuficientă, deoarece nu se arată cauza care provoacă această asociere a lor în mintea noastră. Acelaşi autor precizează — de această dată mai satisfăcător — că, în corelaţia dintre condiţională şi condiţionată, raportul stabilit este de la cauză la efect. Aceeaşi relaţie între cele două propoziţii discutate vede şi R. Kühner, *Ausführliche Grammatik* [12], p. 570, 1, afir-

[5] *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, ed. 1953.
[6] *Historische griechische Grammatik*, IV, Zweiter Teil, Berlin — Leipzig, 1926.
[7] *Griechische Grammatik*, vol. II, München, 1950.
[8] *Étude sur le grec du Nouveau Testament*, Paris, 1893.
[9] *Griechische Schulgrammatik*, ed. 24, Viena, 1903.
[10] Ed. II, Paris, 1954.
[11] *Essai de syntaxe historique. L'optatif grec*, Paris, 1897.
[12] *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, Hannover-Leipzig, 1904, vol. II.

mînd că circumstanțialele ipotetice exprimă raportul unei condiții cu o condiționată. El precizează în continuare, p. 571, 1, că avem de-a face aici cu un raport cauzal, de urmare : „Condiția va fi" în acest raport — specifică autorul — „ca un temei, dar nu ca unul adevărat, ci ca unul presupus, acceptabil, posibil". În sens similar, J. Humbert, *op. cit.*, p. 355, motivează că în ambele propoziții se află cel mai des același mod și timp pentru că și rațiunile sînt aceleași.

Ne oprim aici cu exemplificările de acest gen, deoarece în general opiniile exprimate în această temă se grupează în jurul uneia sau alteia din cele două păreri enunțate mai sus. La prima vedere, ansamblul acestor păreri, adeseori contradictorii, creează derută ; din totalitatea trăsăturilor sintactice care definesc cei doi termeni ai perioadei condiționale se constată, în primul moment, o aparentă lipsă de sistem. Sîntem, după unii învățați, în fața unei identități de structură, după alții, în fața unei diversități a celor doi membri corelați. Care din cele două posibilități prezintă forma esențială, sistemul, și care varianta? Sau cum se explică acest dezacord în opinii? Iată întrebări la care vom încerca să dăm răspuns în cele ce urmează.

2. UNITATEA PROTAZEI ȘI A APODOZEI ESTE INDISOLUBILĂ

Antichitatea elenă ne-a transmis cei doi termeni, *protază* și *apodoză*, cu care se desemnează condiționala și regenta sa. B. Delbrück, *Vergleichende Synt.*, III, p. 193, precizează însă că acești termeni erau necunoscuți gramaticilor greci, că ei au fost creați în cadrul logicii și al retoricii și numai ulterior au fost adoptați de gramatică. În antichitate, prin ei erau desemnate cele două membre ale ipotezei.

La rîndul său, ipoteza este o presupunere menită să clarifice un fenomen sau să rezolve o problemă ; ea este o explicație provizorie. Ca atare, ipoteza constituie o singură formă logică, complexă, în care se imaginează soluția unei probleme puse. Protaza pune problema, apodoza redă rezolvarea ei. Prin urmare, însuși conținutul perioadei condiționale, care este ipoteza, face indisolubilă unitatea protazei și a apodozei ; una fără de alta nu poate exprima ideea complexă a punerii condiției și a exprimării consecinței ei.

a) Unitatea strînsă a protazei și a apodozei este remarcată încă din antichitate. În special logica stoiciană are meritul de-a fi dat prima explicație amplă a ei. După stoici, fraza ipotetică se numește τὸ συνημμένον, termen provenit de la verbul συνάπτω „a uni, a lipi strîns, a atașa" ; ea este complexă sau, în exprimarea lor, οὐχ ἁπλοῦν „nesimplă", fiind formată din două propoziții sau judecăți ; una se cheamă τὸ ἡγούμενον „conducătoarea", numită și „inițiala", „începătoarea" — aceasta este protaza —, și cealaltă, τὸ λῆγον „terminala", este apodoza. Împreună, ele creează perioada condițională, numită de stoici τὸ λῆμμα „ceea ce este luat, admis sau dat" (termen creat de la rădăcina λαβ — aceeași ca în verbul λαμβάνω „a lua, a accepta"). Prin urmare, raționamentul stoic „Dacă e zi, e lumină" constituie o λῆμμα în cadrul căreia „Dacă e zi" este τὸ ἡγούμενον, iar „e lumină", τὸ λῆγον. Această

judecată compusă, ipotetică, este introdusă prin conjuncţia εἰ „dacă" şi redă o ἀκολουθία „o serie, o urmare"; conjuncţia condiţională „dacă" anunţă că *a doua presupunere* va urma în mod consecvent pe prima.

Perioada condiţională sau τὸ λῆμμα constituie, în concepţia stoicilor, de fapt *o singură propoziţie — premisă* de categoria οὐχ ἁπλοῦν „nesimplă" sau „complexă". În raţionamentul stoic, după această premisă complexă, urmează a doua premisă, numită πρόσληψις „adaos", „ceea ce este luat în plus", ca de exemplu „dar e zi"; aceasta este o propoziţie ἁπλοῦν, „simplă". A treia propoziţie a raţionamentului ipotetic stoic este concluzia, în greacă ἐπιφορά „inferenţa", de asemenea simplă, ca de exemplu „Deci este lumină"[13].

Iată, deci, că încă din antichitate s-a remarcat nu numai că protaza şi apodoza formează o unitate, ci că această unitate este de factura unei singure „propoziţii", a unei unice premise — complexă, ce-i drept, dar unică totuşi.

b) Termenii *protază* şi *apodoză*, trecînd cu vremea din domeniul logicii în cel al gramaticii, au continuat să desemneze pînă în timpurile moderne cei doi termeni ai perioadei condiţionale. Problema unităţii lor a fost însă lăsată pe planul al doilea; majoritatea tratatelor de gramatică — aşa cum am arătat anterior — nu se preocupă în mod deosebit de ea şi aceasta pentru că nu prezintă o utilitate practică imediată. Ea are însă o deosebită importanţă teoretică.

Caracterul aparte al acestei unităţi a fost întrezărit de unii învăţaţi moderni. Astfel G. Curtius, *op. cit.*, p. 534, vede în condiţională şi regenta sa doi membri corelaţi, dintre care regenta sau principala este o consecantă; ea indică o acţiune care nu se înfăptuieşte decît dacă se realizează mai întîi condiţia pusă. Prin urmare, G. Curtius admite implicit existenţa unui raport bilateral în această unitate: condiţionala şi condiţionata se află într-un raport de interdependenţă.

Într-un fel mai mult sau mai puţin limpede, această dependenţă reciprocă a fost sesizată, dar la fel fără s-o discute, şi de alţi învăţaţi. Un pas spre soluţionarea problemei raportului dintre protază şi apodoză îl realizează F. E. Thompson, *A Syntax of Attic Greek*, London, 1902, p. 173, cînd susţine, din păcate fără alte reflecţii, că dependenţa consecinţei (apodozei) de condiţie (protază) constituie *punctul esenţial* al clauzei condiţionale. Într-adevăr, adăugăm noi, aici se află cheia soluţionării problemei. În cadrul raportului în discuţie, propoziţia secundară, deci circumstanţială şi dependentă, determină la rîndul său principala, deci pe propria sa regentă. Acelaşi autor mai enunţă, la fel fără s-o dezvolte, o altă idee valoroasă: el remarcă faptul că adeseori particula δέ introduce o apodoză, ca şi cum aceasta ar fi coordonată cu protaza. Acest detaliu gramatical este foarte instructiv: particula δέ nu contravine caracterului independent al apodozei, dar are funcţia de-a scoate în evidenţă *importanţa logică* a propoziţiei subordonate (a protazei) şi totodată *importanţa gramaticală* a propoziţiei principale (a apodozei).

c) Unitatea indisolubilă a protazei şi a apodozei se vădeşte, pe planul expresiei, prin unitatea de structură a celor doi membri corelaţi. Acelaşi

[13] Vezi Diogenes Laertios, *Despre vieţile şi doctrinele filozofilor*, trad. rom. de C. I. Balmuş, Bucureşti, 1965, VII 71 şi nota 223, p. 672 (redactată de A. Frenkian).

mod şi acelaşi timp în condiţională şi în regenta sa se constată în toate fazele evolutive ale limbii elene pe care ne-am propus să le cercetăm în această problemă. Iată cîteva exemple:

Homer, *Il.*, I, 564; II, 155; V, 273; Hesiod, *Erga*, 434; *Theog.*, 836; Tyrtaios, fr. 12, v. 35 şi urm. Bergk II; Alceu, fr. 92 Puech; Safo, fr. 160 Puech; Herodot, I, 120; Tucidide, I, 36; Platon, *Phaedon*, 73 a; Aristotel, *Ars poetica*, XXV, 3; Menandru, *Syncrisis*, v. 85 şi urm. Jaekel 1964, p. 91; Theocrit, V, 20; Polybiu, I, 1, 1, Strabon, II, 3, 34; Plutarh, *Marcius*, 23, 224 d3; Pausanias, I, 3, 3; Babrios, *Mythiambi*, 128, 11; Gregorius din Nyssa, *Disc. cateh.*; Musaios, v. 219; Proclos, *Coment.* LIII, 25, 15.

Structura unitară a protazei şi a apodozei, în sensul utilizării aceluiaşi mod şi timp, se menţine, după crearea subordonării, de la Homer pînă în sec. V e.n., interval pe care ne-am propus să-l studiem. Cu mici excepţii, ea este la fel de bine atestată în toate epocile. Prin urmare, structura identică a membrilor frazei ipotetice se menţine în toate cele 15 secole din care am luat exemple. Predomină însă în perioada clasică.

3. UNITATEA PROTAZEI ŞI A APODOZEI ESTE DE UN TIP DEOSEBIT

a) Unitatea protazei şi a apodozei nu se rezumă, după cum cred unii autori, la simplul raport de la regentă la *subordonata* sa. Aceasta este opinia de pildă a lui J. Viteau, *op. cit.*, p. 182 e, care susţine că „între cele două propoziţii ale perioadei condiţionale există un raport *obişnuit*, *regulat*, rezultînd din natura ideilor, ceea ce aduce o corespondenţă în construcţia celor două propoziţii". De asemenea, V. Magnien, *Le futur grec*, Paris, 1912, vol. II, V, are aceeaşi părere, deşi nu o mărturiseşte expres, de vreme ce clasifică condiţionalele „după natura şi forma verbului principalei sau al apodozei" — deci la fel ca în cazul celorlalte subordonate. De aici, el amestecă criteriul sensului exprimat de verbul din regentă (ordin, obligaţie, voinţă, interogaţie etc.) cu criteriul modului şi al timpului acestui verb.

În realitate, corelaţia protază—apodoză se deosebeşte de simplul raport dintre *regentă* şi *subordonata* sa. O scurtă comparaţie, de pildă, cu propoziţia cauzală va ilustra acest adevăr. În primul rînd, în situaţia cauzalelor, regenta nu se modifică o dată cu modificarea subordonatei sale, indiferent de sensul, de modul şi de timpul verbului din subordonată. (Acest fapt se vădeşte de altfel şi în situaţia altor raporturi de subordonare.) De exemplu, în fraza: „Fiindcă aşa vrei tu, eu plec", în gr. ἐπειδὴ οὕτω ἐθέλεις, ἀπέρχομαι, regenta nu se schimbă, fie că vom pune verbul secundarei la viitor (ἐπειδὴ οὕτω ἐθελέσεις „pentru că aşa vei voi"), la un timp trecut (ἐπειδὴ οὕτω ἤθελες „pentru că aşa voiai") sau la un alt mod (ἐπειδὴ οὕτω ἐθέλοις „pentru că aşa ai voi"); ea rămîne aceeaşi chiar dacă sensul verbului subordonatei se schimbă (ἐπειδὴ λέγεις „pentru că vorbeşti", ἐπειδὴ παίζεις „pentru că te joci" etc.). În cazul condiţionalelor însă, structura subordonatei (a protazei) atrage după sine aceeaşi structură în regentă. De exemplu: εἰ ἐθέλοις, ἀπερχοίμην ἄν „dacă ai vrea, aş pleca"; εἰ ἤθελες, ἀπηρχόμην ἄν „dacă voiai, plecam" etc. Această situaţie deosebită în care regenta se modifică în funcţie de subordonata sa

se explică, printre altele, prin natura conţinutului exprimat de ambele membre ale perioadei condiţionale; fiecare exprimă o presupunere, numai că prima supoziţie o prezintă subordonata şi nu regenta şi numai a doua presupunere o redă regenta ca o urmare, ca o consecinţă ce decurge din prima.

În al doilea rînd, în cazul altor secundare, cum sînt de pildă completivele, subordonata se schimbă adesea în urma schimbării regentei, în vreme ce protaza condiţională rămîne în general indiferentă faţă de modificările apodozei sale. Astfel, de pildă, propoziţiile completive pot lua forma acuzativului cu infinitivul după verbele dicendi, declarandi etc., sau forma participială, după verbele sentiendi etc. din regentă. Asemenea modificări nu au loc în cazul protazei condiţionale. Dimpotrivă, aşa cum remarcă pe drept J. N. Madvig, *op. cit.*, 135 c, subordonata condiţională îşi păstrează forma şi atunci cînd — de exemplu — însăşi regenta sa trece la construcţia acuzativ cu infinitiv sau la participiu. De pildă, ἐλπίζω εἰ τὴν πρὸς ἐμὲ ὁδὸν τράποιο, σφόδρ' ἄν σε τῶν καλῶν καὶ σεμνῶν ἐργάτην ἀγαθὸν γενέσθαι (*Xenofon, Memorabilia*, 2, 1, 27).

Lucrurile nu merg însă atît de departe, cum afirmă R. Kühner, *op. cit.*, 570, 2, încît predicatul protazei să determine *de regulă* predicatul apodozei. El îl atrage numai spre aceeaşi construcţie şi spre exprimarea aceluiaşi tip de supoziţie. Apodoza îşi păstrează totuşi, în mare, autonomia sa de regentă şi de propoziţie, cel mai des, principală. Protaza condiţională, dimpotrivă, fiind o circumstanţială, comportă şi unele semne ale subordonării. Dar, din nou, caracterul aparte al acestei subordonări se impune atenţiei noastre.

„Subordonata este un tip sintactic potrivit căruia o propoziţie poartă în sine marca dependenţei sale" — spune A. Meillet—J. Vendryes, *op. cit.* (1953), § 938. J. Humbert, *op. cit.*, § 139, vorbeşte (de altfel, după K. Brugmann, *Abrégé*, § 895) de cinci semne ale subordonării: 1. un scurt moment de oprire între principală şi subordonată; 2. schimbarea persoanei; 3. schimbarea verbului la moduri impersonale; 4. pronume şi conjuncţii; 5. optativul oblic. E suficient să apară unul singur din aceste semne, ca să putem vorbi de subordonare. În cadrul perioadei condiţionale, situaţia deosebită care ne atrage de la început luarea-aminte constă în faptul că şi regenta poartă în sine o anumită *marcă a dependenţei* sale de subordonata sa. Instructive, în acest sens, sînt cuvintele lui H. Vandaele, *op. cit.*, p. 138: „La origine, simplul fapt al juxtapunerii era suficient pentru a stabili între două supozitive un raport de *cauză—efect*. Pentru a le diferenţia exterior, ele au fost distinse prin adverbele εἰ şi κε sau ἄν. Repartiţia acestor adverbe-particule (εἰ în protază, κε sau ἄν în apodoză) nu-şi are justificarea în valoarea însăşi a particulelor, pentru că atît εἰ cît şi κε, ἄν par a fi fost două adverbe de timp cu semnificaţie primitivă foarte învecinată, poate chiar identică". Prin urmare, adăugăm noi, dacă εἰ a devenit un semn al subordonării protazei, de ce n-am considera la fel că ἄν şi κε sînt semne exterioare, ale expresiei, care indică o anumită dependenţă a apodozei de regenta sa?

În concluzie, caracterul deosebit al corelaţiei protază—apodoză se vădeşte atît pe planul conţinutului — amîndouă exprimă presupuneri, doar că prima presupunere este exprimată de subordonată, a doua de

regentă, ceea ce face ca regenta să depindă de subordonata sa, — cît și pe planul expresiei — nu numai subordonata comportă un semn (εἰ) al legăturii ei cu o altă propoziție, ci și regenta (κε sau ἄν).

b) Caracterul deosebit al raportului în discuție nu „constituie însă o anomalie" [14]. Un nou punct de vedere în studiul problemei dependențelor gramaticale va dovedi acest adevăr. Vechiul unghi de vedere, clasic, se dovedește insuficient în descrierea condiționalelor. Studiind problema recțiunii, L. Hjelmslev, *La notion de rection* [15] (1939) atrage atenția asupra caracterului unilateral al modului în care gramaticile clasice concep în general raportul dintre doi termeni în dependență. Ele privesc pe unul din termeni ca guvernant, pe celălalt ca guvernat, fără să fie posibil și inversul. În acest sens, „recțiunea este mișcarea logică și ireversibilă de la un guvernant la un guvernat" (p. 146). De exemplu, în raportul de concordanță dintre un substantiv și adjectivul (atributul) său, substantivul este termenul primar, pentru că poate apărea și fără atribut, fără termen secundar. Din punctul de vedere al gramaticii clasice, genul, numărul și cazul termenului primar (al substantivului) guvernează genul, numărul și cazul termenului secundar (al adjectivului), cel puțin în limbile în care un substantiv poate fi indeclinabil în raport cu moțiunea adjectivului. Într-adevăr, ar fi greșit să se pretindă că un adjectiv decide genul substantivului *templum*, numărul substantivului *tenebrae*, cazul cuvîntului *nefas*. În asemenea situații, avem de-a face cu o determinare, genul, numărul și cazul termenului primar determină genul, numărul și cazul termenului secundar. Dar acest unghi de vedere, clasic, nu este unicul. Recțiunea — și dependența în general, adăugăm noi — este un fenomen mult mai complex; de pildă, ea poate fi înțeleasă și ca un *apel necesar*, în care este obligatoriu să se distingă un *apelat* și un *apelant*. În raportul dintre un substantiv și adjectivul său, termenul secundar (adjectivul) este *apelant* — el reclamă prezența obligatorie a termenului primar (a substantivului) —, iar termenul primar este *apelat* — el este reclamat de termenul secundar. Din acest punct de vedere, termenul secundar guvernează termenul primar sau, cu alte cuvinte, caracterul lor primar și secundar se inversează.

Dar nici *apelul necesar* sau *determinarea* unui termen de către alt termen nu-i singura posibilitate funcțională ce se prezintă. Determinarea este o dependență unilaterală și obligatorie. Se poate concepe însă și o *interdependență* sau o *dependență bilaterală* și obligatorie, cît și o *dependență facultativă*. De exemplu, între categoria globală a prepozițiilor și a verbelor care intră în raport de recțiune cu ablativul, pe de o parte, și ablativul însuși, pe de altă parte, există o interdependență (ablativul nu apare în afara recțiunilor). Dar *ab* cu *ablativul* prezintă o dependență facultativă, deoarece ablativul nu reclamă în mod obligatoriu prepoziția *ab*, iar această prepoziție nu cere în mod necesar *ablativul*; ea poate fi și adverb (p. 148).

---

[14] Cum crede J. N. Madvig, *op. cit.*, § 135, Rem. 2 „Alte anomalii (este vorba de structuri neidentice ale protazei și apodozei, cu totul izolate, de enunțuri ipotetice) sînt consecința unei limbi puțin corecte".

[15] În *Essais linguistiques*, în Travaux du Cercle linguistique de Copenhague, Copenhaga, 1959, vol. XII, p. 139 și urm.

Recţiunea este deci o noţiune insuficientă, pentru că nu cuprinde decît relaţii heterosintagmatice (p. 149). Iar sistemul limbii este stabilit din ansamblul corelaţiilor şi al categoriilor constituite de ele.

Din numeroasele analize ale dependenţelor posibile între doi termeni corelaţi, făcute de L. Hjelmslev în lucrarea citată, cea care se poate adapta în cea mai mare măsură la termenii perioadei condiţionale este *funcţia semiologică*. Această funcţie, spune L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 150, uneşte *planul conţinutului* cu *planul expresiei*. Ea este o relaţie, pentru că ambele planuri sînt coexistente şi nu alternative. Între aceste două planuri există o interdependenţă, deoarece ele sînt complementare. Dar între unităţile celor două planuri există şi o dependenţă facultativă, deoarece ideea nu invocă în mod necesar semnificantul, iar semnificantul nu invocă obligatoriu ideea.

Prin teoriile noi prezentate mai sus, L. Hjelmslev a făcut un pas însemnat în lămurirea complexităţii raporturilor gramaticale existente în limbă. În problema cercetată de noi, interes deosebit prezintă tocmai această „funcţie semiologică" ; ea pregăteşte într-un fel explicaţia pe care o dăm raportului dintre protază şi apodoză şi pe care o expunem la ultimul punct (4). Ne mărginim deocamdată să subliniem faptul că orice raport sintactic, deci şi cel dintre protaza şi apodoza condiţionalelor, este *complex*, de asemenea că este absolut necesar să se ţină seama, în definirea acestui raport, de planul conţinutului şi de cel al formei sau al expresiei.

c) Caracterul deosebit al corelaţiei *protază-apodoză* se vădeşte în faptul că, deşi aceşti doi termeni formează un tot unic şi inseparabil, unitatea lor nu înseamnă identitate, ci o *unitate de contrarii*. Am văzut că se poate urmări de-a lungul a 15 veacuri existenţa unei structuri identice a protazei şi a apodozei. Dar această situaţie dă în vileag numai un aspect al raportului în discuţie. Deşi indisolubil legate şi persistent asemănător constituite, cele două propoziţii ale perioadei continuă să-şi menţină independenţa originară de-a lungul epocilor. Ele comportă deci şi un aspect opus, contrar celui înfăţişat mai înainte. Pe planul expresiei, contradicţia dintre protază şi apodoză se vădeşte în incongruenţa structurii celor doi membri, în elipsa protazei şi în elipsa apodozei.

Iată cîteva exemple : Homer, *Iliada*, II 258, (în protază εἰ κ'ἔτι +ind. viit., în apodoză optativul) ; Hesiod, *Erga*, 267 (în protază αἰ κ' + conj., în apodoză ind. prez.) ; Theognis, v. 109 Bergk II, p. 129 (în protază ἤν δ' + + conj., în apodoză ind. prez.) ; Alceu, fr. 118 Puech, p. 103 (în protază αἰ κ' + conj., în apodoză opt.) ; Safo, fr. 1 Puech, p. 190 (în protază αἰ + ind. prez., în apodoză ind. viit.) ; Herodot, VIII 60 (în protază ἤν + conj. prez., în apodoză ind. prez.) ; Tucidide, 127 (în protază εἰ ἄρα + opt., în apodoză ind. aor.) ; Platon, *Phaedon*, 68 b (în protază εἰ δέ + ind. prez., în apodoză opt.) ; Aristotel, *Organon*, I, *Despre interpretare*, XIV, 2 (în protază εἰ δὲ μή + ind. prez., în apodoză ind. viit.) ; Menandru, *Lyncrisis* I Jaekel, p. 97, v. 225 şi urm. (în protază ἐάν şi ἄν + conj., în apodoză οὐδέν + ind. prez.) ; Theocrit, V, v. 78 (în protază εἰ + ind. prez., în apodoză imperativ) ; Polybiu, 6, 9, 10 (în protază εἰ + opt. aor., în apodoză, ind. aor). ; Strabon, XII, 16 (în protază ἐὰν μή + conj., în apodoză ind. prez.) ; Gregorius din Nyssa, *Disc.*, 1, 5 (în protază εἰ + ind. perf., în apodoză ind. prez.) ; Musaios, 82 şi urm.

(εἰ οὐκ + ind. perf., apodoză, opt. prez.); Proclos, *Coment.*, XLV 10 (în protază εἰ μή + ind. prez., în apodoză οὐδέ + ἄν + opt.).

Incongruența de structură a celor doi termeni ai perioadei condiționale, așa cum reiese din exemplele de mai sus, comportă o foarte mare varietate : unele au modul diferit, altele, timpul; variată este și folosirea particulelor și a negațiilor.

Elipsa protazei : *Il.*, VIII, 451 ; Pindar, *Olimpica*, II, 108 și urm.; Eshil, *Prometeu*, 441 ; Sofocle, *Oedip la Colonos*, 800 ; Euripide, *Hecuba*, 1999 ; Callimah, *Către Artemis*, 250 ; Polybiu, III, 6, 3 ; Epictet, *Disertații*, I, 1, 31 ; Simplicius, *Comentarii*, I, 2, 36—38 ; Marc Aureliu, *Către sine însuși*, IV, 4 ; elipsa apodozei : Homer, *Il.*, I, 135 ; Archiloch, Fr. 71, Bergk II ; Hipponax, Fr. 90, Bergk II ; Alcman, Fr. 29, Bergk II ; Euripide, *Hecuba*, 1206 ; Demostene, *Filipica* A, VII, 25 ; Callimach, *Epigrama* XIII, 5 ; Musaios, 144 ; Luca, NT, XIX, 42 ; Marcu, NT, VIII, 12 ; Ezekiel, VT, XXXVI, 5 ; Synesios, *Dion*, 10, 7 etc.

În concluzie, caracterul contradictoriu al unității protazei și a apodozei se manifestă în structura *lor sintactică* diversă și în elipsa fie a protazei, fie a apodozei. Contradicțiile dintre cei doi termeni sînt evidente ; ele se explică tocmai prin caracterul indisolubil al unității lor.

4. UNITATEA PROTAZEI ȘI A APODOZEI ESTE DIALECTICĂ

Ideile exprimate de L. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 150, în legătură cu *funcția semiologică*, prin care înțelege o *relație* ce unește expresia cu conținutul, deoarece sînt două planuri concomitente și nu alternative, sînt cuceriri valoroase ale lingvisticii structurale. Ele vin în sprijinul afirmațiilor noastre din rîndurile ce urmează :

a) Protaza și apodoza perioadei condiționale sînt două laturi indisolubile și coexistente ale aceleiași fraze. Ele împreună redau un singur conținut logic : ipoteza. Dar cum însăși ipoteza este un concept bilateral, forma sa de exprimare în mod firesc este bimembră. Astfel, de pildă, fraza : *Dacă vii, eu plec*, pe planul conținutului, constituie o singură premisă a unui silogism care poate fi continuat astfel :

Tu vii

Deci eu plec.

În afară de aceasta, între cei doi termeni ai unității există o interdependență complementară redată de relația cauză-efect existentă în conținutul lor ; primul termen, *dacă vii*, este cauza care provoacă obligatoriu efectul, în acest caz, *plecarea mea*.

Legătura indisolubilă dintre cei doi termeni corelați ca și interdependența laturii expresiei cu latura conținutului se vădesc mai clar în fraza ipotetică decît în oricare relații sintactice dintre propoziții. În cadrul acestei unități, factorul prim, determinant, se schimbă după cum privim cele două propoziții prin prisma expresiei sau prin cea a conținutului.

După criteriul clasic al subordonării, în perioada condițională *Dacă vii* , *eu plec*, apodoza *plec* este termenul prim, independent, pentru că poate apărea fără termen secundar, fără protaza *dacă vii*, dar invers nu

este cu putinţă; *dacă vii* este apelantul care cere implicit şi obligatoriu urmarea, consecinţa. În felul acesta, pe planul expresiei, apodoza constituie factorul prim, apelatul, protaza, factorul secund, apelantul; regenta guvernează condiţionala, protaza depinde de apodoză.

Privind însă aceeaşi perioadă condiţională şi prin prisma conţinutului, deoarece conţinutul şi forma coexistă şi sînt inseparabile, observăm între cei doi termeni ai ipotezei relaţii de cauzalitate; în protază se stabileşte că un fenomen determină alt fenomen exprimat în apodoză. În exemplul de mai sus, *dacă vii, eu plec, plecarea mea* este determinată de *sosirea ta*. În acest fel, pe planul conţinutului, protaza constituie factorul prim, determinant, apelatul, apodoza, factorul secund, determinat, apelantul.

Această inversare a rolurilor de *guvernant — guvernat* reiese şi din cele ce urmează: raportul dintre antecedent şi secvent se exprimă prin două reguli: din adevărul antecedentului (al condiţiei) urmează cu necesitate adevărul consecinţei şi din falsitatea consecinţei rezultă cu necesitate falsitatea antecedentului, a condiţiei, deoarece — aşa cum a spus încă Aristotel [16] — ,,în unire şi în dezunire constă falsul şi adevărul".

b) Unitatea dialectică pe care o formează termenii ipotezei nu înseamnă identitate, ci o unitate de contrarii. Este o ,,dedublare a unicului în laturi care se exclud reciproc" [17]. Însăşi identitatea conţine în sînul ei deosebirea; această diversitate în unitate apare în orice propoziţie, în cadrul căreia predicatul diferă obligatoriu de subiect, dar subiectul ca atare nu există în afara predicatului [18]. La fel, în cadrul perioadei condiţionale, condiţia este net distinsă de consecinţa ei, dar consecinţa, urmarea, nu există în afara cauzei care a produs-o, în afara condiţiei.

,,Dedublarea unicului şi cunoaşterea părţilor lui contradictorii — spune Lenin [19] — ,,...este *f o n d u l* (una din «esenţele», una din particularităţile sau trăsăturile fundamentale, dacă nu chiar singura fundamentală) al dialecticii". Iar ,,judecata" — afirmă A. Joja — (la fel fraza ipotetică, adăugăm noi) ,,se înfăţişează ca o imagine vie a *unităţii identităţii şi diferenţei*", ca lege ,,a identităţii concret dialectice" [20].

c) Unitatea dialectică a protazei şi a apodozei se explică prin unitatea general dialectică dintre limbă şi gîndire.

,,Între limbă şi gîndire — susţine acad. Al. Graur — ,,există o unitate dialectică. Aceasta înseamnă că nu există una fără cealaltă, că ele se condiţionează reciproc, se influenţează una pe alta, deşi între ele există şi contradicţii. Chiar dacă în cutare sau cutare detaliu vom găsi nepotriviri între limbă şi gîndire, în linii mari ele coincid şi dovada incontestabilă pentru aceasta ne-o aduce practica; faptul că, vorbind, izbutim să obţinem de la semenii noştri ceea ce dorim arată că limba este capabilă să transmită relativ exact gîndirea noastră" [21].

În concluzie, perioada condiţională este o unitate a doi termeni: a protazei şi a apodozei. Această unitate este de un tip deosebit, este o unitate de contrarii. Reflectînd relaţii complexe de cauzalitate, în care

---

[16] *De interpretatione*, I, 4.
[17] Vezi despre contradicţii, Fr. Engels, *Dialectica naturii*, ESPLP, 1954, p. 212—219.
[18] Vezi Fr. Engels, *Dialectica naturii*, p. 216.
[19] *Caiete filozofice*, p. 321.
[20] *Studii de logică*, Bucureşti, 1960, p. 77.
[21] *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 204.

cei doi termeni ai ipotezei pot coincide ca formă logică şi pot diferi, perioada condiţională comportă atît structură identică, cît şi diversă a celor două propoziţii componente: condiţionala şi regenta sa. Structura identică şi structura diversă a membrilor acestei unităţi sînt la fel de reprezentative; nici una nu constituie tipul esenţial şi restul varianta, ci amîndouă se află pe acelaşi plan.

În felul acesta, lipsa de sistem care iese în relief la o examinare superficială este de fapt numai o aparenţă. Caracterul aparte al raportului dintre protaza şi apodoza ipotetică iese limpede în lumină dacă se compară cu relaţia dintre oricare altă regentă şi subordonată a sa. Pe de o parte, regenta perioadei condiţionale suferă modificări structurale în funcţie de dependenta sa — ceea ce nu se întîmplă în cazul regentei altor tipuri de propoziţii secundare. Situaţia deosebită a relaţiilor condiţionale decurge din însuşi conţinutul exprimat de ele: ambele propoziţii ale perioadei condiţionale redau o presupunere şi, ceea ce este de reţinut, prima supoziţie o prezintă secundara; de ea depinde, ca o consecinţă, a doua presupunere pe care o exprimă regenta. Pe de altă parte, dependenta, în general, nu suferă modificări în funcţie de regenta sa, ca în cazul altor raporturi de dependenţă. În acelaşi timp, regenta are comportarea unei propoziţii independente, iar protaza conţine semne ale subordonării.

Dar aci, din nou o trăsătură diferenţială: regenta condiţională posedă şi ea, gramatical, unele semne ale unei anumite „dependenţe”, a corelării ei cu dependenta sa. Protaza are marca subordonării εἰ, apodoza corelaţia κε, ἄν; aceste semne au la origine aceeaşi valoare temporal—modală şi nu implică nici unul un caracter subordonator. De asemenea frecvenţa particulei δέ aproape de începutul apodozei constituie o marcă gramaticală a „coordonării apodozei cu protaza”.

Caracterul aparte al raportului protază—apodoză nu l-au putut sesiza gramaticile clasice, al căror unghi de vedere, în examinarea dependenţelor sintactice, este unilateral. Lucrarea lui L. Hjelmslev despre recţiune scoate în vileag multiplele aspecte ale acestor relaţii. Dintre toate dependenţele posibile examinate de L. Hjelmslev, o importanţă deosebită pentru tema de faţă prezintă aşa-numita „funcţie semiologică”, privită ca o corelaţie între planul conţinutului şi cel al expresiei.

Unitatea protazei şi a apodozei este dialectică. Termenii perioadei condiţionale alcătuiesc împreună o unitate de contrarii, o unitate în diversitate, o identitate ce există *în* şi *prin* contrarii. Propoziţia regentă are o importanţă *gramaticală* de prim ordin, ea este factorul prim pe planul exprimării; propoziţia subordonată sau protaza are o importanţă *logică* primordială; ea avansează o supoziţie a cărei îndeplinire determină urmarea celei de-a doua presupuneri exprimate de apodoză.

Contrariile unităţii dialectice în discuţie nu dizolvă unitatea, ci făuresc prima treaptă a silogismului. Perioada condiţională este numai o premisă complexă a unui raţionament ipotetic, este o supoziţie complexă menită să descopere adevărul.